

VIRGILI, DANTE, VERDAGUER I LA FLORA (O ELS CAPGIRELLS D'UN TÒPIC)¹

JOAN REQUESENS I PIQUER

¿on és, però, la imatge de l'emblema?

Narcís COMADIRA, «Enigma», dins *Enigma*

Heu, miserande puer, si qua fata aspera rumpas!
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis
Purpureos spargam flores animamque nepotis
His saltem adcumulem donis et fungar inani
munere [...]

VIRGILI, *Eneida*, VI, 882-886²

Quants han sigut els comentaris a aquests versos virgilians o només a les tres paraules esdevingudes un tòpic literari? Segur que molts i valgui d'exemple la referència de la nota.³ Versos o només mitjos versos —«Tu Marcellus eris»— que s'han repetit de segle en segle. S'han aplicat a un i a un altre. Fins s'han llegit com a profecia digna per a poetes. Per exemple, a Jacint Verdaguer. S'ha afirmat que aquests tres mots va pronunciar-los Frederic Mistral quan li fou presentat el jove poeta de Folgueroles. En dies passats vaig aplegar diverses fonts que ho conten,⁴ i potser alguna altra em passà per malla.⁵ Records que

¹ Article enviat el 27 de juny de 2023; publicat el 2 d'agost de 2023 a *Vademècum* <<https://mariatoldra.com/>>.

² Trad.: «Ai, infant de misèria, si trenquessis els fets asprosos! / Tu seràs Marcel! Doneu-me lliris a mans plenes / Que escampi flors purpúries i l'ànima del net / Curulli almenys amb aquests dons i aconsegueixi inútil / Deure [...]».

³ Frederick E. BRENDK, *Clothed in purple light, Studies in Vergil and in Latin Literature Including Aspects of Philosophy, religion, Magic, Judaism, and the New Testament Background*, Stuttgart: Franz Steiner, 1999; amb més detall: «*Aurorum spes et purpurei flores*: the eulogy for Marcellus in *Aeneid* VI», p. 218-228, i «*Purpureos spargam flores*: A Greek motif in the *Aeneid*?», p. 218-223.

⁴ Vegeu Joan REQUESENS I PIQUER, *Estudis verdaguerians de Jaume Collrell*, Barcelona: Ed. Barcino, 1996, p. 257-265.

⁵ Aleshores desconeixia aquesta que ara puc afegir en nota: «En los Juegos Florales de 1868, Verdaguer recibió, por decirlo así, su confirmación poética al ser presentado á Federico

no concorden gaire i més aviat menen a pensar que Mistral no les va pronunciar. Unes altres que covaven la mateixa idea, sí. El fet, tanmateix, va ser o ha estat...

Virgili deixà per a la posteritat aquests versos, i mig n'arreglè Dante en un cant del Purgatori a la *Divina comèdia*. Així:

Tutti dicean: *Benedictus qui venis!*
e fior gittando di sopra e dintorno,
Manibus, oh, date lilia plenis!

*Purg. XXX, 19-21*⁶

Observacions abans de continuar: els qui parlen són els àngels —els «ministri e messagier» del v. 18—, moltíssims —el «cento» del v. 17— i, en llatí, pronuncien les paraules que l'evangelí de Mateu 21,9 posa en boca de la gent que rebé Jesús en entrar a Jerusalem triomfant, però adreçades, aquí, a Beatriu variant el *venit* original per *venis*, és a dir, el «beneït el qui ve», una tercera persona, passa ser una segona amb el canvi verbal si bé dissimuladament en no variar els altres dos mots, així es manté el gènere masculí per referir-se a l'ànima viril de Beatriu, segons una interpretació, i una segona a la vegada, que Dante honora Virgili recordant-ne aquest vers perquè a partir d'aquí ja no serà el seu company.⁷ Per raons sil·làbiques Dante afegeix a les paraules de Virgili una exclamació al mig i la necessitat mètrica aconsegueix major èmfasi a l'acció d'escampar flors. Això aclarit, ens preguntem què significa la presència conjunta d'unes paraules evangèliques i unes de Virgili en aquests versos.

Si a l'*Eneida* Anquises escampa les flors a la tomba de Marcel, Dante en capgira el sentit i l'aplica a una situació de vida, no de mort.

As the company that surrounds Beatrice is “scattering flowers up and around” (“e fior gittando e di sopra e dintorno”, v. 20), Anchises' lament for Marcellus is

Mistral, el altísimo poeta de Provenza, quien le saludó con la frase de Virgilio *¡Tu Marcellus eris!* con la cual él á su vez había sido saludado por Lamartine» (Miguel COSTA Y LLOBERA, «Jacinto Verdaguer», *Revista Ibero-americana de Ciencias Eclesiásticas*, IV/19 [1 de juliol de 1902], p. 113-120; ara pot llegir-se a Josep MASSOT I MUNTANER, *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 149-156, el fragment a p. 149; sobre Mistral i Lamartine, vaig donar-ne clàrícia a REQUESENS, *Estudis verdaguerians...*, p. 261-262).

⁶ Trad.: «Tots ells deien: *Benedictus qui venis!* / i flors llançant per sobre i a l'entorn, / *Manibus, oh, date lilia plenis!*».

⁷ Vegeu-les a Carlo Dragone dins DANTE ALIGHIERI, *La Divina Commedia*, Commento e parafrasi de Carlo Dagrone, Roma: Edizione Paoline, 1982.

spoken in the context of an altogether different spiritual world. Rather than bewailing one whom “fate” demanded prematurely, the biblical “messengers of life eternal” now celebrate a Beatrice who also died while still in her youth, but who now comes onto the stage of the *Commedia* as “living proof” of the Resurrection’s power. Instead of Anchises’ “inani/munere”, Dante gives us in the advent of Beatrice a sing of his faith in Christ’s triumph.⁸

Aquesta ha estat una lectura dels versos virgilians. Una segona, ara sense que Dante hi sigui present, treta d’un parell de predicadors del segle XVIII.

Observacions abans de continuar. Al vers de Virgili hi ha unes flors, *lilia*, ‘lliris’. Quines són? Moltes de la família de les iridàcies, això és, molts lliris, dels lliris discrets com el dels blats (*Gladiolus segetum*) als més vistents com els lliris blaus (*Iris germanica*) als marges de camins i a les prades de muntanya (oh! aquells prats a l’esquerra del riu Ara hores amunt de Torla, blau intens a la primera claror del dia que baixava a l’herbei moll de rosada; quants anys! quan només hi havia un camí semiperdut i cap ànima vivent —«al río Ara irás y no volverás», ens van dir—), el lliri d’aigua (*Zantedeschia aethiopica*) d’una com fulla blanca, espata que envolta l’espàdix, precisen els botànics, groc al centre amb les seves minúscules flors com pols, i el lliri de Florència (*Iris florentina*)! Tots i més són lliris i el *Lilium candidum*, el lliri blanc o de sant Antoni, l’assutzena, aquest sinònim potser més popular en llengua castellana, «azucena». En veurem la importància tot seguit. No oblidem, però, les flors d’un roig de porpra que també són en el vers virgilià.

Heus ací que Tomás de Torrejón, jesuïta de la província de Lima en el «Reino del Perú», fou un reconegut predicador i el seu sermonari es presentà així: «que saca a luz su hermano Don Juan Joseph de Torrejón y Velasco, cura que ha sido, y Vicario de la Doctrina de Santo Domingo de los Olleros en la Provincia de Guarochiri, despues de Cavana, y Guandoval en la de Conchuchos, y Comisario de la Santa Cruzada, y del Santo Oficio, Examinador Synodal, y Cura actual de la Villa de Guavra. Y lo dedica al Excmo. Señor Conde de Lemos», i en «tomo segundo» trobem els versos de Virgili. Els llegirem

⁸ Peter S. HAWKINS, *Dante’s Testaments. Essays in Scriptural imagination*, Stanford, California: Stanford University Press, 1999, p. 123. Trad.: «Així com la companyia que envolta Beatriu és un ‘escampament de flors per sobre i a l’entorn’ (“e fior gittando e di sopra e dintorno”, v. 20), del lament d’Anquises per Marcel se’n parla en el context d’un món espiritual completament diferent. Més que no pas afligir a qui el “destí” se li ha exigit prematurament, els bíblics “missatgers de vida eterna” ara celebren Beatriu que també morí mentre encara era en la seva joventut, però que ara arriba en el cadafal de la *Commedia* com a “prova vivent” del poder de la Resurrecció. En comptes de l’ “inani /munere” d’Anquises, Dante ens dona, en l’adveniment de Beatriu, un signe de la seva fe en el triomf de Crist».

aquí: «Sermon decimo de San Cayetano predicado en Chuquissaca en la Iglesia de Nuestra Señora de las Mercedes. Año de 1711». El tema central és el fragment evangèlic següent: «No us preocupeu dient: què menjarem, o què beurem, o com ens vestirem? Cerqueu primer el Regne de Déu i la seva justícia i tot això us serà donat» (Mt 6,31 i 33). Dos versicles que són com la conclusió dels precedents en què Jesús ha posat d'exemple com viuen els ocells del cel per la providència de Déu i com creixen els lliris del camp. Doncs a la tercera part del sermó, recull la creixença dels lliris i no n'admira

el exemplar, sino la eleccion. Pues por que no escogió Christo para exemplo la Rosa, por que no el Clavel, por que no otra alguna del vulgo hermoso de las flores? Azuzena ha de ser? Sí: que ella entre todas symboliza con especialidad á la esperanza á que aludió el Poeta, quando de Marcelo, joven de muchas esperanzas, dixo: *si qua fata aspera rumpas; tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis*. Y en las monedas de los Emperadores, se veía por una parte Deios con un lirio en la diestra y este mote: *Spes publica*. Mejor pusiera yo por empresa en la diestra de Dios el corazón de Cayetano [...].⁹

En un segon sermó, potser predicat posteriorment al primer, editat el 1753, també trobem els versos de Virgili. És del menoret caputxí «el R. P. Fr. Juan Bautista de Murcia Ex-Custodio, y Ex-Difinidor en la Orden [...] en la Provincia de Valencia». Apareixen en el «Sermon lxx. Para el dia de la Expectacion de la Virgen Maria, en la cercanía à su Parto, que comunmente se llama de la O». Diu així:

Venter tuus acervus tritici, vellatus liliis [Cant 7,2: 'El teu ventre és un munt de blat envoltat de lliris']. Al Pan Christo tiene Maria en su vientre, circuído de Azucenas? Sí, y com misterio [...] Y por esto los Emperadores Pio y Emiliano, en sus monedas, ponían en una cara una Doncella con el brazo tendido y una azuzena en su mano, y en la otra cara esta inscripción: *Spes publica*. Y el Poeta Latino, hablando de Marcelo y de las grandes esperanzas que Roma había concebido de él, dice: *tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis*. En tus manos ha puesto todo el Pueblo las Azucenas de sus esperanzas. Y como María en su Expectación es nuestra esperanza: *Spes nostra, salve*, se halla el fruto de su vientre circuido de azucenas [...] *Venter tuus acervus tritici, vellatus liliis. Tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis*. Este Pan, fruto del útero de Maria [...].¹⁰

⁹ Thomàs DE TORREJÓN, de la Compañía de Jesus, en la Provincia de Lima, Reyno de el Perú, *Sermones panegyricos. Obra posthuma del [...] Tomo segundo [...]*, En Madrid: en la Imprenta de Alonso Balvàs, Año 1737, p. 271-272.

¹⁰ JUAN BAUTISTA DE MURCIA, *Clarín evangelico. Panegyrico, en una centuria de sermones para todas la festividades colendas de Christo, de Maria Santíssima, y de los Santos y otras*

Una tercera lectura, la basteixo tot seguit.

En aquell llunyà 1868, Frederic Mistral i el jove Jacint Verdaguer es trobaren cara a cara per primera vegada. Presentaren el jove poeta i el ja consagrat li adreçà uns mots, la circumstància es mitificà i aparegué el tòpic virgilià. No hi ha fa cap nosa. «Tu Marcellus eris». Ho ha sigut per a la llengua i la literatura, per a la pàtria catalana entera. Ho ha sigut entremig d'aspectes rellevants, en un que ara ens retorna als versos, no del tòpic, sinó els següents de Virgili:

[...] Manibus date lilia plenis
Purpureos spargam flores [...]

i els traduirem així: lliris a mans plenes, flors purpúries ha esparpallat Verdaguer amb els seus versos impresos i reimpresos, recitats, cantats, llegits i rellegits de lustre en lustre des d'aquella corrandà de noi de quinze anys:

Los uns s'agraden del lliri
los altres del galdiró,
jo em só agradat de la rosa
que és lo nom del meu amor.¹¹

Fins a doldre's de les seves penes amb *Flors del Calvari* i a cantar la mare de Jesús amb *Flors de Maria*.

Prou sabíem que de cap a cap de les obres de Verdaguer les flors hi són a cor què vols cor què desitges, i pocs mesos fa que de totes se n'ha fet una gigantesca toia: *Les plantes en l'obra de Jacint Verdaguer*. M. Carme Barceló i Martí n'ha estampat, amb boniques fotografies, un catàleg de 307 espècies: flors i altres plantes. Un catàleg que confirma el testimoni d'Artur Masriera:

Duia sempre una llibreta a punt, i tota herba o flor camperola que se li oferia a la vista, la collia i la posava entre els fulls de la llibreta, i en ésser al poble o masia que primer li sortia al pas, anava demanant el nom, virtuts i tradicions de totes les herbes i flors que duia collides.¹²

de devocion, Barcelona: En la Imprenta de Carlos Sapèra y Jayme Ofsèt Libreros, Año 1753, p. 76.

¹¹ Signat amb una «V.» al *Calendari Català del any 1867*, p. 51; calendari publicat per Francesc Pelai i Briz.

¹² Testimoni d'A. Masriera, «que el va acompanyar algunes vegades» (Valeri SERRA I BOLDÚ, *Biografia de mossèn Jacint Verdaguer*, Barcelona: L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1924, p. 118).

aucells de ros plomatge, de refilet dolcíssim,
dels aromers la flaire, cantúries i tresors.

L'Atlàntida, I, 19-20

Quines coses!: uns ocells dels quals el color del plomatge no desdiu, ans al contrari, s'avé amb el de les inflorescències globuloses intensament grogues i perfumades de la mimosa, sinònim potser més conegut d'aquesta planta arbustiva d'estatges tropicals i plantada de segles en subtropicals com en el País Valencià —com per fer joc amb la vivesa de la fruita d'or, la taronja de l'Hort de les Hespèrides! Hom considera que l'aromer és originari d'Amèrica i, és clar, el versos 17 i 18 fan:

Per ella es trametien, com per un pont amplíssim,
d'un maig etern en ales, ses cries i llavors

quin pont!, l'Atlàntida... bé: *L'Atlàntida* de Verdaguer.

Doncs així va ser: hi hagué un jove Marcel, altrament anomenat Cinto pels companys d'estudi, després mossèn perquè es feu gran i capellà i avui gran poeta nostre, que decidí lliurar «la flor de què us faig present», el poema *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià*.

Cap més puc regalar-vos-en per ara: tan clares han sigut les flors que he trobat en mos vint anys de viatge per la terra, i tantes les espines que he hagut de trepitjar per abastar-les [...] vull veure que no se'm puga dir amb raó que he sigut mal aprofitant en collir les flors que al peu de mon camí he vist esbadellar-se [...].

Ho va escriure en la prosa afegida al final de la publicació del poema aparegut a Vic el 1865, sí, als vint anys justos.¹³

En el darrer pròleg que va escriure al poemari *Flors de Maria*, aparegut poques setmanes abans de la seva mort, ens diu ja al final, després de parlar de les flors i de Maria:

Ara, a la fi del pròleg, m'adono de que no he dit encara un mot d'aquest llibre. Ses poesies [...] De flors n'hi ha, si es vol, una per cada dia del mes de maig [...]. Que la Verge Santíssima ne prenga la bona voluntat i beneesca, migrades o com sien, aqueixes flors i a qui les ha collides per fer-li'n tan humil com afectuosa presentalla.

¹³ Edició crítica d'aquest text a Jacint VERDAGUER, *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià*, a cura de Ricard Torrents, Vic: Eumo Editorial; Societat Verdaguer, 1995, p. 196-197.

I entre totes les flors, una. El poemari *Brins d'espígol* conté un poema per a cada flor, arbre, branca, fruita, herba i algun sense element vegetal concret. En total 70, o bé 71 si hi comptem els sis pentasíl·labs que sense títol fan com de proemi general. On s'escau la meitat? Mala feina dividir aquests dos números perquè n'apareguin dos d'exactes les dues vegades, oi? Tanmateix es pot convenir en un, l'únic que és dedicat a un sant que, oh coincidència, porta el nom de la flor —o la flor el nom del sant— i, oh! més coincidència!, és el nom de pila de l'autor. Sí, el poeta al centre del poemari. Poema 33: «Jacinto. A sant Jacinto».

Hyacinthus orientalis L.

Jacint, el de flor rosa, blava o blanca?

Jacint, l'estimat d'Apol·lo.

Hyacinthus Polonus [...] Virginitatem perpetuo coluit, modestiam, patientiam, humilitatem, abstinenciam ceterasque virtutes.¹⁴

Mossèn Verdaguer cada any ho llegia a l'ofici de matines el 17 d'agost. Jacint, canonge insigne en pietat i erudició que en un viatge a Roma conegué els frares dominicans i va fer-se'n, etc., etc.

Tots el jacints són flors boniques, però em sembla que el blanc, per allò de la primera virtut de totes les que practicà el seu patró... El nostre poeta, en els versos, només diu que és flairós.

Quina variant de jacint? No ho sabem. Mirem el seu emblema estrenat a *Idil·lis i cants místics* el 1879. Sota una creu trifòlia, una be baixa, i del seu angle en neix, estilitzat, un *Lilium candidum*. El lliri blanc.

És aquest o un simple croquisat jacint? No ens cal potser saber-ho.

Verdaguer ens ha lliurat el seu ofici virgilià.

Manibus lilia plenis

Purpureos spargit flores

[...] A mans plenes lliris

Flors purpúries escampa [...]

¹⁴ Trad.: «Jacint, polonès [...], abraça la virginitat perpètua, la modèstia, la paciència, la humilitat, l'abstinència i les altres virtuts».